

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**De complexe relatie tussen religie en geweld. De
Marokkaanse Sultan Zaydan en de djihad (1608-1614)**

Wiegers, Gerard

Citation

Wiegers, G. (2005). De complexe relatie tussen religie en geweld. De Marokkaanse Sultan Zaydan en de djihad (1608-1614). *Leidschrift : Religieus Geweld Vanaf De Oudheid Tot In De Nieuwe Tijd*, 20(April), 123-140. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72894>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72894>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De complexe relatie tussen religie en geweld. De Marokkaanse Sultan Zaydān en de *djihād* (1608-1614)

Gerard Wieggers

Dit jaar wordt herdacht dat het vierhonderd jaar geleden is dat de Republiek een eerste gezant naar Marokko stuurde.¹ Reden daarvoor waren de gezamenlijke belangen van de beide mogendheden in de strijd tegen Spanje. In deze bijdrage wil ik aandacht schenken aan enkele aspecten van de relatie tussen religie en geweld in Marokko tijdens het bewind van de Marokkaanse sultan Zaydān Abū 'l-Ma'ālī (1603-1627), de sultan die in 1610, enkele jaren na het zenden van de eerste gezant, het eerste verdrag met de Republiek in de geschiedenis van de beide landen sloot.

Over de historische relaties tussen religie en geweld in het westen van de islamitische wereld tijdens de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd is in feite nog verbazingwekkend weinig geschreven. Voor islamitisch Spanje (Al-Andalus), dat in de Middeleeuwen tot hetzelfde cultuurgebied als Marokko behoorde, beschikken we thans over een nuttige studie die werd uitgegeven door M. Fierro.² F. Rodríguez Mediano bestudeerde recht, misdaad en straf in zestiende-eeuws Marokko.³ Hij gaat vooral in op het geweld dat werd uitgeoefend door het centrale gezag en de symbolische betekenis hiervan voor de besteding van dat gezag, in het bijzonder wanneer dat in gevaar was, bijvoorbeeld bij troonsopvolgingen, rebellie en misdaad. Aan dit soort geweld zal ik hier geen aandacht besteden. Ik zal me vooral richten op sultan Zaydāns gewapende strijd om zijn rijk te

---

¹ De missie van de betrokken gezant, Pieter Maertenszoon Coy, was niet succesvol. Hij werd enige tijd door de sultan in Fez gevangen gehouden en keerde na vier jaar onverrichter zake terug naar Nederland, zie: M. García-Arenal, F. Rodríguez Mediano en R. El Hour red., *Cartas Marruecas. Documentos de Marruecos en Archivos Españoles (siglos XVI-XVII)* (Madrid 2002) 66; Ahmad b. Qāsim al-Hadjari, *Kitāb nāsir al-dīn 'alā l-qawm al-kāfirīn (The Supporter of Religion against the Infidels). Historical study, critical edition and annotated translation.* P.S. van Koningsveld, Q. al-Samarrai, en G.A. Wieggers, red. (Madrid 1997) 199-200; J.M. Weiner, *Fitna, corsairs, and diplomacy. Morocco and the maritime states of western Europe, 1603-1672* (dissertatie Columbia University New York 1976) 242-300, aldaar 244-248; J. Caillé, 'Ambassades et missions marocaines aux Pays-Bas à l'époque des sultans Saadiens', *Hespéris-Tamuda* IV (1963) 5-67.

² M. Fierro red., *De Muerte violenta. Política, religión y violencia en al-Andalus*, Estudios Onomástico-biográficos de al-Andalus XIV (Madrid 2004).

³ F. Rodríguez Mediano, 'Justice, crime et châtement au Maroc au 16e siècle', *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 3 (1996) 611-627.

handhaven in de jaren 1608-1614, het jaar waarin de opstand tegen zijn bewind van een van de vele messiaanse figuren die de Marokkaanse geschiedenis heeft opgeleverd, Ibn Abī Mahallī, werd neergeslagen en hierbij in het bijzonder aandacht besteden de rol van de *djihād*, de heilige oorlog tegen de ongelovigen.

Ik zal eerst kort de klassieke doctrine van de *djihād* en de ontwikkelingen van deze doctrine in het westen van de islamitische wereld bespreken, vervolgens de historische gebeurtenissen in Marokko aan het begin van de zeventiende eeuw, waarbij de rol van de *djihād* in de vroeg zeventiende-eeuwse Marokkaanse maatschappij centraal staat, en ten slotte een aantal conclusies trekken.

De klassieke doctrine van de *djihād*

De klassieke doctrine van de *djihād* als heilige oorlog (het Arabische woord betekent letterlijk: zich inspannen) stipuleert als belangrijkste doel het bewerkstelligen van de dominantie van Gods wet op aarde, dat wil zeggen het bevorderen van de islamitische wetten als de wet van het land enerzijds het uitbreiden van dit gebied anderzijds. De doctrine gaat uit van de volgende dichotomie.⁴ Het gebied van de islam (*dār al-islām*) is het gebied waar de islamitische wet dominant is. Alle andere gebieden worden het gebied van de oorlog (*dār al-harb*) genoemd, gebieden waar de islamitische wet niet dominant is, zoals bijvoorbeeld het vroegmoderne Europa. Dit laat onverlet dat religieuze pluraliteit in *dār al-islām* mogelijk is. Joden, christenen en andere ‘bezitters van geopenbaarde boeken’ kunnen onder bepaalde voorwaarden aanspraak maken op een beschermde minderheidspositie. Deze is immers voorzien in de Heilige Wet, en was ook de gangbare praktijk geweest in een land als Marokko, waar inderdaad religieuze minderheden leefden. Volgens dezelfde klassieke opvattingen rust op de islamitische gemeenschap als geheel de plicht om zich te wijden aan de *djihād*. Dit impliceert dat, wanneer *dār al-harb* niet bedreigd wordt, het voldoende is wanneer een voldoende aantal moslims zich aan deze plicht wijdt. Dit verandert echter zodra territorium, have en goed van de moslims bedreigd worden. Dan wordt de *djihād* een individuele verplichting. Absoluut was de dichotomie tussen *dār al-harb* en *dār al-islam* echter nimmer.

---

⁴ Voor een goed beknopt overzicht van de klassieke doctrine zie: R. Peters, *Islam and colonialism. The doctrine of Jihad in modern history* (s-Gravenhage 1979) 9-37.

Het werd in de islamitische geschiedenis *de facto* niet als onmogelijk gezien om als moslim in een minderheidspositie in christelijk gebied te leven, mits de heersers aldaar de fundamentele godsdienstvrijheden respecteerden.⁵ Ook toont historisch onderzoek aan dat het in de geschiedenis van het islamitische westen geenszins een automatisme is geweest dat de *djihad* werd opgevat als een individuele plicht wanneer het territorium bedreigd werd.

Vormde het concept van de *djihad* in de vroege islam inderdaad de islamitische variant van de rechtvaardige expansieoorlog; tijdens de late Middeleeuwen werd het voeren van de *djihad* vooral een middel om de eenheid van islamitisch territorium te symboliseren en het islamitische bestuur te legitimeren. Zo voerden de kaliefen van Al-Andalus jaarlijks *raids* op *dār al-harb* in het noorden uit. Na het uiteenvallen van het grote kaliefenrijk in kleine koninkrijkes en de expansie van de christenen in het noorden werd de *djihad* volgens D. Urvoy zeker niet automatisch als een individuele plicht en verantwoordelijkheid opgevat. Integendeel, terwijl de christelijke koninkrijken in het noorden van het Iberisch Schiereiland zich ontwikkelden tot een op militaire expansie gerichte entiteiten en met succes de strijd met de islamitische rijken in het zuiden aanboden, hielden de heersers en onderdanen van laatstgenoemde gebieden zich in de praktijk zelfs te ver van de gewapende strijd om effectief weerstand te kunnen bieden.⁶ Urvoy constateert derhalve dat de animo voor het voeren van de rechtvaardige religieuze strijd aan islamitische zijde mettertijd afnam, terwijl de animo tot het voeren van religieuze oorlogen binnen de christelijke wereld juist groeide! De val van het laatste bolwerk van de islam op het Iberisch schiereiland, Granada, aan het einde van de vijftiende eeuw leidde vervolgens tot een groeiende militaire en politieke druk op islamitisch Noord-Afrika.⁷ In de zestiende eeuw kwam in Marokko de dynastie op waartoe ook Zaydān behoorde, die der Saʿdieden.

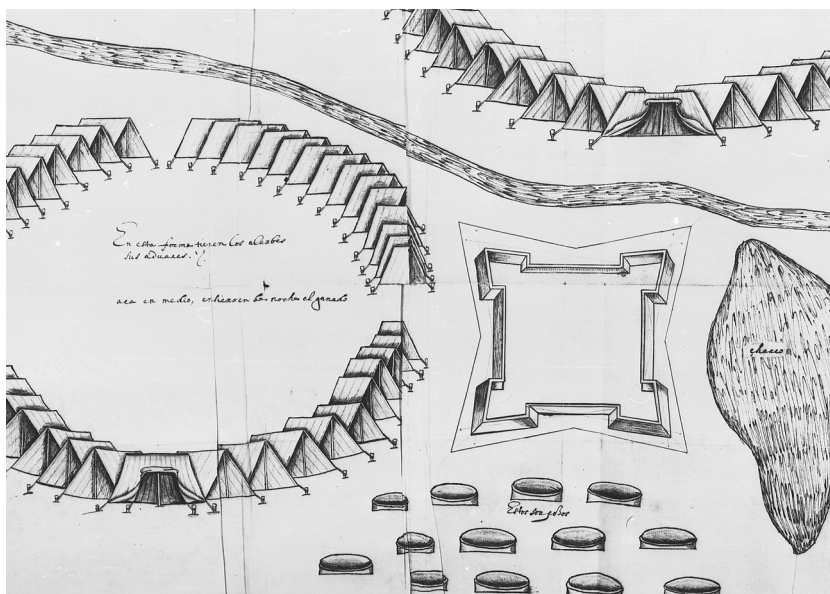
⁵ P.S. van Koningsveld en G.A. Wiegers, 'The Islamic statute of the Mudejars in the light of a new source', *Al-Qantara* XVII (1996) 19-58; vgl. Kh. Abou el-Fadl, 'Islamic law and Muslim minorities. The juristic discourse on Muslim minorities from the second/eighth to the eleventh/seventeenth centuries', *Islamic Law and Society* 1 (1994) 141-187.

⁶ D. Urvoy, 'Sur l'évolution de la notion de *ghihad* dans l'Espagne Musulmane', *Mélanges de la Casa de Velázquez* IX (1973) 335-371; vgl. F. Mañilo Salgado, *De la desaparición de al-Andalus* (derde druk; Madrid 2004) 95-96.

⁷ Vgl. A. Hess, *The forgotten frontier. A history of the sixteenth-century Ibero-African frontier* (Chicago en Londen 1978).

De opkomst van de Sa'dieden

De grondlegger van de Sa'dieden dynastie was Abū ʿAbd Allāh Muhammad b. ʿAbd al-Rahmān al-Qā'im bi-amr Allāh. Hij was een vroom man die behoorde tot de Djazūliyya broederschap, een der belangrijkste mystieke broedersschappen in Marokko. De leden van de Sa'dieden dynastie waren shariefs.⁸ Een sharifiense afkomst impliceert dat men claimt af te stammen van de profeet Mohammed. Een dergelijke afstamming - het woord sharief betekent letterlijk nobel - maakte iemand tot een belangrijke troonpretendent. De Sa'dieden werden in het begin van de zestiende eeuw

Gorge de Henin verbleef een tijdlang in Marakesh. De afbeeldingen zijn afkomstig uit een handschrift van de Nationale Bibliotheek van Madrid (MSS 17645, 'over de toestand van Marokko') uit ca. 1613. Henin bood met dit geschrift aan de Spaanse vorst Filips III zijn diensten aan bij de verovering van Marokko, een project dat zijns inziens haalbaar was.

Afbeelding 1: Sa'diedisch legerkamp, vorm en plaats van de verschillende onderdelen.

---

⁸ Vgl. M. García-Arenal, 'Mahdī, Murābit, sharīf: Pavènement de la dynastie sa'dienne', *Studia islamica* XXI (1990) 77-113.

geduchte rivalen van de toen heersende dynastie der Wattasieden, die als Berbers dergelijke claims niet konden doen gelden. Een ander voornaam instrument in de interne machtsstrijd lag in het voeren van de *djihad* tegen de Europeanen, in het bijzonder de Spanjaarden en Portugezen, die vanaf de vijftiende eeuw allerlei fortificaties, vestingsteden en verdedigbare havens op de kusten in hun bezit trachtten te krijgen en ook van tijd tot tijd tot plannen hadden en pogingen in het werk stelden om delen van het land te veroveren. De huidige enclave van Ceuta werd door de Portugezen in 1415 veroverd en die van Melilla kwam in Spaans bezit in 1497. Van immense symbolische betekenis was ook de verovering van de Algerijnse kustplaats Oran in 1509.

De Saʿdieden waren aanvankelijk zeer succesvol. In 948/1541 veroverde Muhammad al-Shaykh, de jongste zoon van de stichter van de dynastie, Agadir (Santa-Cruz do Cap de Cúe) op de Portugezen, die deze stad in 1505 hadden ingenomen. Een keerpunt vormde de slag bij Wadī ʿl-Makhāzin in Noord-Marokko in 1578. Tijdens deze beroemde slag lieten drie koningen, onder wie ook de regerende sultan van Marokko, het leven en kwam de Saʿdieden prins Ahmad aan het bewind. Tijdens de regeerperiode van deze nieuwe sultan bereikte de macht van de Saʿdieden een hoogtepunt. Hij ontleende aan deze slag zijn bijnaam al-Mansūr, hetgeen betekent ‘degene aan wie [door God] de overwinning geschonken is’. Ahmad al-Mansūr breidde zijn macht uit naar het zuiden en ondernam een grote veldtocht die in 1591 zelfs resulteerde in de verovering van de stad Timboektoe. Hij modelleerde zijn leger naar dat van de Ottomanen en had ook Turkse militairen in zijn leger. Daarnaast knoopte hij diplomatieke betrekkingen aan met Engeland en Frankrijk. De betrekkingen met Noord-Europese staten waren onder andere belangrijk omdat deze niet gebonden waren aan de pauselijke ban op de levering van wapens. Bovendien waren deze staten in deze tijd al verder geavanceerd op het gebied van de krijgskunst. De Marokkaanse ambassadeur Ahmad b. ʿAbd Allāh maakte bijvoorbeeld in 1610 een reis met de stadhouder Maurits naar Jülich (Duitsland) om de verrichtingen van diens leger te velde gade te slaan en daarvan te kunnen leren.⁹ De dood van Ahmad al-Mansūr in 1603 markeerde een nieuw keerpunt in de geschiedenis van de dynastie. Tussen

---

⁹ G.A. Wieggers, ‘The Andalusī heritage in the Maghrib. The polemical work of Muhammad Alguazir (fl. 1610)’ in: O. Zwartjes, G.J. van Gelder and E. de Moor red., *Poetry, politics and polemics. Cultural transfer between the Iberian peninsula and North Africa* (Amsterdam en Atlanta 1997) 107-131, 172.

zijn opvolgers ontspoon zich spoedig een bittere strijd om de macht. Een van hen was de sultan wiens bewind hier centraal staat, sultan Zaydān Abū 'l-Ma'ālī.

Sultan Zaydān Abū 'l-Ma'ālī (1603-1627)

Over sultan Zaydān is niet zoveel bekend. Zijn moeder was een echtgenote van Ahmad al-Mansūr. Zijn broer Abū Fāris was daarentegen de zoon van een concubine. Naar het schijnt gaf dit Zaydān een zeker overwicht.¹⁰ Voor zover mij bekend, lichten de bronnen ons niet in over Zaydāns geboortedatum. Wel staat vast dat hij door zijn vader op een bepaald moment werd benoemd tot gouverneur van de stad Meknes in de Sus.¹¹ Al tijdens zijn gouverneurschap stond hij bekend als een prins met een grote affiniteit voor de kunsten en wetenschappen, in het bijzonder de literatuur en de poëzie. Hij wijdde zich ook zelf aan deze kunstvormen.¹²

Volgens een anonieme contemporaine Arabische kroniek had Zaydān een lichte gelaatskleur, en was hij krachtdadig en ambitieus.¹³ Deze eigenschap lijkt ook naar voren te komen in het beeld van zijn optreden dat ook door sommige Europese ooggetuigen geschetst wordt. Een van hen was de Portugese edelman Saldanha. Deze verbleef enige tijd in Marokko als krijgsgevangene en schreef een kroniek over de geschiedenis van de Sa'dieden, waarin hij vermeldt dat Ahmad al-Mansūr vlak voordat hij stierf zijn beide zonen Zaydān en Abū Fāris aanwees als de toekomstige heersers over respectievelijk Fez en Marrakesh. Een derde broer, Muhammad al-Shaykh al-Ma'mūn, was enige jaren eerder tegen zijn vader in opstand gekomen, en bevond zich op het moment van diens dood in gevangenschap. Volgens Saldanha zou Zaydān onmiddellijk na de dood van zijn vader de poorten van Fez hebben laten sluiten en al diens

---

¹⁰ Vgl. Anoniem, *Ta'rikh al-dawla al-sa'diyya al-takmadāratīyya*, 'Abd al-Rahīm Binhāda, red. (Marrakesh 1994) 83vv en de brief van George Tomson aan Robert Cecil, in H. de Castries e.a. red.: *Les sources inédites de l'histoire du Maroc. Première série-dynastie sa'dienne. Angleterre*, II, 232.

¹¹ Dit ambt bekleedde hij volgens de historicus Ibn al-Qādī (1553-1616) rond 999/1590, zie Ahmad b. Muhammad Ibn al-Qādī, *Durrat al-hidjāl fī asmā' al-ridjāl*. 3 Vols., Vol. I, M. al-Ahmadī Abū 'l-Nūr red. (Tunis en Cairo 1970-1977) 278-279.

¹² M. Hajji, *L'activité intellectuelle au Maroc à l'Époque Sa'dide* (Rabat 1977) 27, waar de *i'djāza*, i.e. toestemming van een geleerde om bepaalde teksten te onderwijzen, wordt vermeld die de bovengenoemde Ahmad ibn al-Qādī aan hem verleende; zie ook *Ibidem*, 65, 132, 219, 454.

¹³ *Ta'rikh al-dawla al-sa'diyya al-takmadāratīyya*, 83.

legeraanvoerders (*qā'id*s) hebben toegesproken. Hij zou hen hebben meegedeeld dat zijn vader hem als enige opvolger had aangewezen en dat God hem in staat zou stellen om spoedig de koninkrijken Granada, Valencia en Murcia te veroveren, gebieden die eens Tarif had veroverd, zonder ook maar over de tienduizend soldaten te beschikken waarover hij, Zaydān, nu beschikte.¹⁴ Om deze reden moest men hem erkennen als sultan en enig opvolger.

Volgens de historicus al-Ifrānī (stierf 1154-7/1742-5) zijn de verhalen die onder het volk over Zaydān als usurpator de ronde deden van iedere werkelijkheid gespeend en daarom niet serieus te nemen.¹⁵ Hij maakt melding van het verhaal dat Zaydān zijn vader zou hebben vergiftigd. Deze zou ook, toen hij zijn dood voelde naderen, Zaydān hebben toegevoegd dat hij 'te overhaast' was. Deze voorspelling zou verklaren waarom Zaydān nimmer niet minder dan zeventig keer het onderspit zou delven op het slagveld. Nu was Zaydān als krijgsheer inderdaad weinig succesvol. Maar in werkelijkheid, zo stelt al-Ifrānī terecht, stierf Ahmad al-Mansūr in Fez aan de gevolgen van de pestepidemie die het land teisterde en waren het hofkringen, waaronder een aantal vooraanstaande religieuze geleerden, die stelden dat de oude sultan als opvolger diegene had aangewezen in wiens armen hij zou sterven.¹⁶ Dit was inderdaad Zaydān. Een aantal vooraanstaande personen sprak vervolgens het volk toe, en de verzamelde elite legde de eed van loyale gehoorzaamheid (de *bay'ā*) af. Dit was gebruikelijk wanneer een nieuwe heerser aantrad. Zaydān zou, zo meende

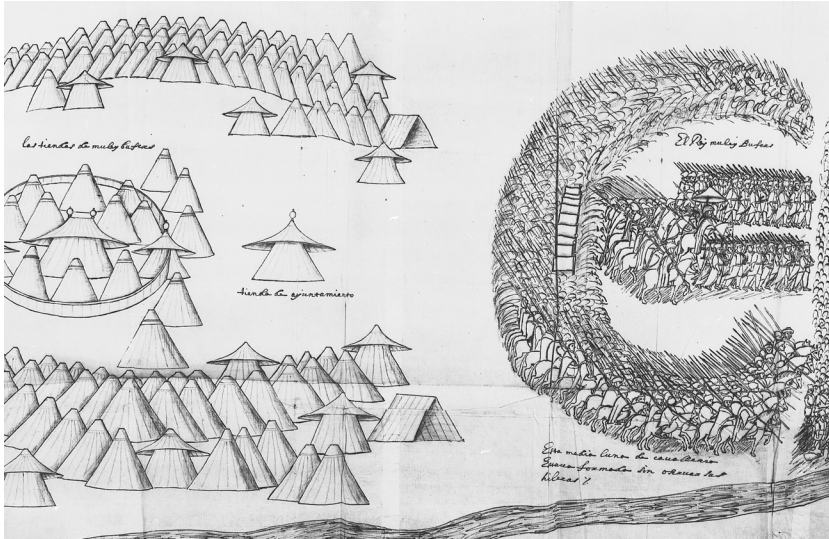
---

¹⁴ António de Saldanha, *Crónica de Almançor, sultão de Marrocos (1578-1603)*, A. Dias Farinha, en L. Bourbon red. (Lissabon 1997) 367-396. De beeldvorming waarvan hier gebruikt wordt gemaakt is die van de *djihād* tegen de christenen in Spanje. De betreffende koninkrijken waren de oude gebieden die deel hadden uitgemaakt van het islamitisch territorium op het Iberisch schiereiland dat wordt aangeduid als Al-Andalus. De naam Tarif verwijst mogelijk naar Tarif Abū Zur'a, een cliënt van Mūsā b. Nusayr, de heerser van Ifrikīya die in het jaar 91/709 het territorium aan de overzijde van de straat van Gibraltar verkende om de latere verovering voor te bereiden. Het zou echter ook om een verwijzing naar de – naar later is gebleken - verzonnen figuur van Abulcacim Tarif Abentarique kunnen gaan, aan wie de Morisco Miguel de Luna een door hem zogenaamd uit het Arabisch vertaalde kroniek toeschreef, zie: M. de Luna, *Historia Verdadera del Rey Don Rodrigo*. Edición facsimile (Granada 2001); Roldan Castro, 'Tarifa' in: *The encyclopaedia of Islam* (second edition; Leiden 1960-2002). Zie ook de brief van George Tomson aan Robert Cecil, in: *SIHM*, Angleterre, II, 231: 'And, as yt is spoken, Mully Sidan resolveth to be sole Kinge or noe Kinge; and that agreeeth with with the conditions of the peopelle to have but one Kinge or no Kinge (...).'

¹⁵ Al-Ifrānī, *Nuzhat al-hādī bi akhbār mulūk al-qarn al-hādī*, O. Houdas, red. (Parijs 1888-1898) 2 Vols., 189 (Arabische tekst), 307 (vertaling).

¹⁶ *Ibidem*, 190 (Arabische tekst), 307 (vertaling).

men, bovendien op grond van zijn kwaliteiten de voorkeur dienen te genieten boven zijn broer Abū Fāris.¹⁷ Inderdaad wordt van hem door Al-Ifrānī een negatief beeld gegeven.¹⁸

Afbeelding 2: Legerkamp van Mawlāy Abū Fāris, broer van Zaydān. Rechts op de afbeelding zien we Abū Fāris zelf temidden van de ruitertij.

Aanvankelijk heerste Zaydān over het gebied rond Fez, maar in 1608 veroverde hij de veel verder naar het zuiden gelegen stad Marrakesh, waar vanaf dat moment steeds zijn machtsbasis lag. Deze stond van tijd tot tijd ernstig onder druk, vooral vanaf 1610, het jaar waarin de havenstad Larache - waarover later meer - in handen viel van de Spanjaarden. In velerlei opzicht zette Zaydān het beleid zijn vader voort. Zo nam hij een aantal van diens hoge functionarissen over. Ook met betrekking tot het in dienst nemen van joden trad hij in diens voetsporen.¹⁹ Zo bleef Ibn Ways, die tijdens het leven van Ahmad al-Mansūr al een hoge positie bekleedde, ook

---

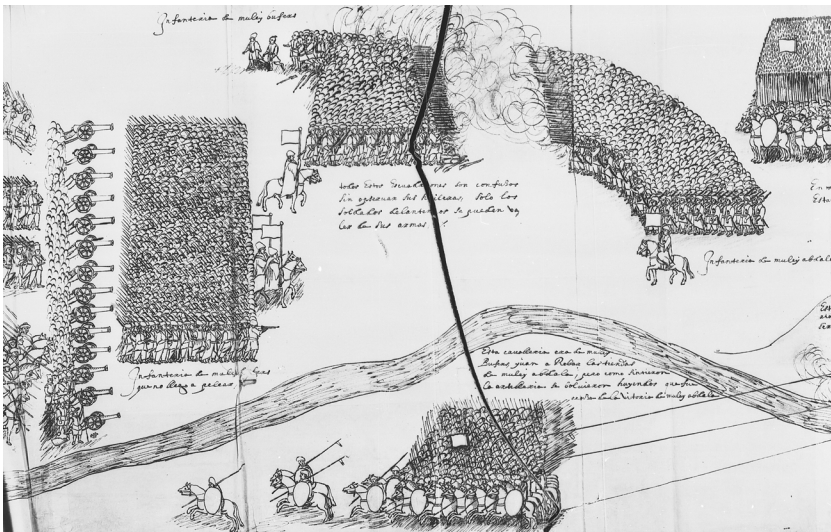
¹⁷ Zie ook García-Arenal, *Cartas Marruecas*, 69: ‘El de Sus que es Muley Çidan es el de mejores respetos y el más temido’.

¹⁸ Al-Ifrānī, *Nuzha*, 191 (Arabische tekst), 308 (vertaling).

¹⁹ Zaydān's viziers waren volgens Al-Ifrānī Pasha Mahmūd en Yahyā al-Warīkī en anderen, zijn secretarissen waren onder andere Abd al-Azīz al-Fishtālī, die ook zijn vader had gediend, en ‘Abd al-Azīz b. Muhammad al-Taghlabī, zijn qadi was Abū ‘Abd Allāh al-Radjrādī (Al-Ifrānī, *Nuzha*, 242 (Arabische tekst), 403 (vertaling).

een machtig man aan het hof van Zaydān.²⁰ In 1609 nam hij een jood uit Fez, Samuel Pallache, in dienst als zijn agent in de Nederlanden.²¹ Deze zou een belangrijke rol spelen bij het afsluiten van een verdrag met de Republiek in het jaar daarna, 1610. Nadat Zaydān eerst sultan van Fez was geworden streed hij tegen zijn broers en neven, en vanaf 1613 vooral ook tegen allerlei anderen buiten de Saʿdiedenfamilie die tegen zijn bewind en dat van zijn dynastie in opstand kwamen. De burgeroorlogen hielden decennia aan en brachten Marokko op de rand van de afgrond. Tussen 1608 en 1627 regeerde Zaydān *de facto* eigenlijk vooral over Marrakesh en de directe omgeving. De gebeurtenissen tijdens zijn bewind hoeven ons hier niet verder bezig te houden. Voor ons onderwerp vormt de meest belangrijke gebeurtenis de inname van al-Araʿish/Larache door de Spanjaarden, enige maanden voor de sluiting van het verdrag met Nederland.²²

De inname van Larache door de Spanjaarden was een cruciale

Afbeelding 3: Afbeelding van een scene uit een veldslag tussen de Saʿdiedische prinses Mawlāy Abū Fāris en Mawlāy Abd Allāh.

²⁰ Hajji, *L'Activité intellectuelle*, 318vv; Al-Ifrānī, *Nuzḥa*, hoofdstuk 64, 239-243 (Arabishe tekst), 308-403 (vertaling); George Tomson aan Robert Cecil, *SIHM*, Angletterre, II, 233.

²¹ Zie M. García-Arenal en G.A. Wiegiers: *A man of three worlds. Samuel Pallache, A Moroccan Jew in Protestant and Catholic Europe* (Baltimore en Londen 2003), 55.

gebeurtenis: de stad was namelijk een van de weinige havens waarover de Sa'dieden konden beschikken. De haven vormde een belangrijk steunpunt voor de kaapvaart (de *djihad al-bahr*) en was steeds een plaats waarvan de Spanjaarden vreesden dat deze zou kunnen worden ingenomen door de Turken. In sommige opzichten doet de vrees die in Spanje bestond denken aan de vrees in de Verenigde Staten ten tijde van de Koude Oorlog ten aanzien van Cuba, waarvan immers ook steeds gevreesd werd dat dit door de Sovjet Unie als bruggehoofd in de strijd tegen de Verenigde Staten zou kunnen worden gebruikt. De Spanjaarden smeedden overigens al decennia plannen om Larache in bezit te nemen. In 1608 mislukte een poging. Een uitgelezen kans diende zich echter aan doordat de eerder genoemde derde broer van Zaydan, Mawlāy Muhammad al-Shaikh, al-Ma'mūn, in maart 1609 gedwongen was in Spanje in ballingschap te gaan.²³ Op 20 november 1610 was het zover.²⁴ In ruil voor 200.000 dukaten en een lening voor de soldaten die hem zouden helpen om zijn koninkrijk te herwinnen namen de Spaanse troepen onder leiding van de markies van San Germán de plaats zonder slag of stoot in, en verdreven de oorspronkelijke bevolking. De opschudding die dit in geheel Marokko veroorzaakte was enorm. De reputatie van de Sa'dieden als beschermers van en strijders voor de islam liep onherstelbare schade op. Allerlei rivalen die opriepen tot de strijd tegen de Spanjaarden en tegen de Sa'diedische prinses kregen de wind in de zeilen. Mawlay al-Shaykh zelf werd spoedig na de overgave van Larache vermoord.²⁵

Na de val van Larache: de opstand van de *mahdī*

Een van de felste aanklagers van de overgave van Larache was de geleerde mysticus Ahmad ibn Abī Mahallī (1560-1613). Aanvankelijk was deze godsdienstgeleerde en mysticus een medestander van Zaydān geweest.²⁶ Hij hoopte dat deze het land zou zuiveren van kwaad. Na de overgave van Larache keerde hij zich echter tegen beide prinses, al-Shaykh en Zaydān, en

---

²² Hajji, *L'Activité intellectuelle*, 244-245. Er bestaat alleen een indirect verband tussen beide gebeurtenissen. De sluiting van het twaalfjarig bestand maakte het Spanje namelijk mogelijk de volle militaire aandacht op de islamitische vijand te richten.

²³ García Arenal, *Cartas Marruecas*, 89vv.

²⁴ Ibidem, 128vv.

²⁵ Ibidem, 129vv, i.h.b. 134.

²⁶ Hajji, *L'Activité intellectuelle*, 269.

gaf hierover een verklaring in een brief, waarin hij Zaydan als een sultan beschreef die gezondigd had en tegen wie een hervormer (hijzelf) uit liefde voor de godsdienst gewettigd in opstand mocht komen. In feite wierp hij zich vervolgens op als de *mahdī* (letterlijk ‘rechtgeleide’, de benaming van de messias in de islamitische traditie), wiens komst ook door vele soennieten aan het einde der tijden wordt verwacht, en van wie het herstel van de *sharʿa* wordt verwacht, alsmede de eindoverwinning op de Ongelovigen.²⁷

De opstand, die zich aanvankelijk vooral tegen de militaire dreiging van de Spanjaarden en Portugezen richtte, en als eerste doel daarbij de eliminatie van Zaydān had, leek eerst kansrijk.²⁸ Ibn Abī Mahallī slaagde erin Zaydān te verdrijven uit de stad Marrakesh²⁹ en nam vervolgens de stad in. Paul van Lippeloo, een Nederlandse koopman die toen in Marrakesh verbleef, beschreef, in pamflet uit 1612, Ibn Abī Mahallī in buitengewoon positieve bewoordingen.³⁰ Zelfs meende Van Lippeloo de legitimiteit van zijn messiaanse claims te kunnen bevestigen. De reden voor dit alles moet waarschijnlijk vooral gezocht worden in het feit dat Ibn Abī Mahallī van zins leek om de belangen van de christelijke kooplieden (waaronder dus Van Lippeloo zelf) de voorrang te verlenen, dit ten koste van de Marokkaans-joodse kooplieden, die een belangrijke rol speelden aan het hof van de Saʿdieden Sultan, zoals de eerder genoemde Ibn Ways (die hij expliciet in zijn pamflet noemt) en wellicht ook Samuel Pallache.³¹ Dat de christelijke kooplieden door Ibn Abī Mahallī gastvrij ontvangen werden stemde Van Lippeloo beslist hoopvol. Zelfs na het afscheid werd men nog gefêteerd, zo vermeldt hij. Ondergebracht in een goede tent, werd als avondmaal een

---

²⁷ Hajji, *L'Activité intellectuelle*, 271.

²⁸ R. Le Tourneau, ‘Abū Mahallī rebelle à la dynastie saʿdienne (1611-1613)’, in: *Studi Orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida*, Vol. II. (Rome 1956) 36-48.

²⁹ Le Tourneau, ‘Abū Mahallī rebelle à la dynastie saʿdienne’, 40.

³⁰ Editie en Franse vertaling in *SIHM*, Pays-Bas II, pp. 117-130. Vgl. Van Lippeloo’s positieve verslag echter het veel negatiever getoonzette relaas van Mozes Pallache, *Ibidem*, 440-445. Mozes Pallache was een neef van de bovengenoemde Samuel Pallache, en was evenals zijn oom in dienst van Zaydān, zie verder García-Arenal en Wieggers, *A man of three worlds*, 77-79.

³¹ De positie van de joden in Marokko stond van tijd tot tijd ernstig onder druk. Van tijd tot vinden we felle polemieken tegen hen. De steen des aanstoots vormde dikwijls de naar het oordeel van betrokken auteurs de te belangrijk geachte rol die zij zouden spelen in het maatschappelijke leven; e.e.a. werd in strijd geacht met hun positie als beschermde minderheden, *dhimmi*’s, zie voor een kort overzicht en de afwijzende reacties van andere geleerden op hun stellingname Hajji, *L'Activité intellectuelle*, 318-334. Vgl. voor een beschouwing over de positie van de joden in Marokko tijdens deze periode in het algemeen: García-Arenal en Wieggers, *A man of three worlds*, 21-52 en de daar besproken literatuur.

couscous gezonden, ‘waer van wy onse handen en vingheren moesten lecken, want wy lepels noch servetten en hadden’.

In 1613 werd de *mahdī* echter door de legers van Zaydān en zijn bondgenoot van dat moment, de heilige Yahyā b. ‘Abd Allāh al-Hāhī verslagen, en hijzelf tijdens de beslissende slag dodelijk getroffen door een kogel. De onkwetsbaarheid die hem volgens zijn aanhangers zou beschermen bleek niet effectief. De tegenstand werd direct gebroken. De messiaanse revolutie van Ibn Abī Mahallī luidde echter een periode in waarin, vanwege de voortdurende zwakte van het centrale gezag, allerlei lieden hun kansen beproefden om een greep naar de macht te doen. Om enkele voorbeelden te noemen: in Rabat/Salé vestigden de uit Spanje verdreven Moriscos uit Hornachos een bij tijd en wijle vrijwel zelfstandige republiek, die zich tot een geduchte uitvalsbasis voor zeeroverij en kaapvaart ontwikkelde.³² Daarnaast verscheen de mystieke loge van de Dilāieten op het politieke toneel, en later in de zeventiende eeuw ook de strijder al-‘Ayyāshī.³³ Bovendien bleef steeds de strijd tegen de christelijke machten op de kusten een belangrijk issue.

Zaydān stierf in de maand Muharram van het jaar 1037/september-oktober 1627 en werd begraven op de begraafplaats der *shurafā* even buiten de stad Marrakesh aan de zijde van zijn vader, Ahmad al-Mansūr. De inscriptie op zijn grafombe roemt hem als beschermer van de godsdienst. Hij werd opgevolgd door zijn zoon en kleinzoon, maar de machtsbasis van zijn beide opvolgers werd kleiner en kleiner. Een nieuwe sharifijnse dynastie, die der ‘Alawieden, nam later in de zeventiende eeuw de macht over en behoudt deze tot op de dag van vandaag.

---

³² Weiner, *Fitna, corsairs, and diplomacy*, passim.

³³ Zie voor een algemeen overzicht over de gebeurtenissen in deze periode: J.M. Abun Nasr, *A history of the Maghrib* (Cambridge 1975) 202-224. Gedetailleerde beschrijvingen van de strijd die ontbrandde na de dood van Ahmad al-Mansūr vindt men onder andere bij de kroniek van Al-Ifirānī, de bovengenoemde anonieme kroniek, de bronnen gepubliceerd in de *SIHM*, de archiefbronnen uitgegeven door García-Arenal e.a. in *Cartas Marruecas*, de kroniek van Saldanha, en het relaas van de van origine Vlaamse koopman George de Henin (1614) gepubliceerd door T. Pérez de Cuzmán, *Descripción de los reinos de Marruecos (1603-1613). Memorial de Jorge de Henin* (Rabat 1997) (Biblioteca Nacional Madrid, MSS 17645).

De djihād tijdens het bewind van Zaydān: theorie en praktijk.

De Spaanse en Portugese expansie leidde in Marokko niet alleen tot het daadwerkelijk voeren van de *djihād*, maar ook tot geleerde discussies over het onderwerp. In zijn studie over het culturele leven tijdens de Saʿdieden besteedt de Marokkaanse historicus Hajji aandacht aan deze discussies.³⁴ Hij bespreekt een viertal geschriften van zeventiende-eeuwse Marokkaanse schriftgeleerden, waarin de rol van de *djihād* op grond van de normatieve bronnen van de islam werd bestudeerd en met een beroep op de huidige toestanden tot het verrichten van de *djihād* ter land en zee werd opgeroepen. Volgens Hajji benadrukken alle geschriften dat het voeren van de *djihād* in het licht van de recente Spaanse en Portugese veroveringen als een individuele plicht beschouwd moet worden.

Voor de verplichting om verdediging van het territorium op te nemen boden dergelijke geschriften dus voldoende aanknopingspunten. Maar welke rol speelde de religie nu precies in de strijd is een zaak die verder onderzoek behoeft. Recent godsdienstwetenschappelijk en cultureel-antropologisch onderzoek wijst erop dat religieuze systemen op verschillende manieren hun claims op de wereld kunnen projecteren.³⁵ De klassieke islamitische doctrine van de *djihād* gaat er, zoals boven werd vermeld, vanuit dat de suprematie van de Heilige Wet in een bepaald gebied geboden is. De religieuze claims kunnen verbonden worden met een politiek-militaire claims en zo, onder bepaalde omstandigheden, leiden tot het gebruik van geweld.³⁶ Deze doctrine werd tijdens de Saʿdieden periode gebruikt om de gelovigen te mobiliseren in een strijd om het duurzame

---

³⁴ Hajji, *La Vie intellectuelle*, 'Questions intellectuelles importantes, la guerre sainte (le Jihad)', 233-254. Bij mijn weten zijn de door hem slechts oppervlakkig aangeroerde, en nog steeds onuitgegeven geschriften die hij bespreekt, nooit aan een gedetailleerd onderzoek onderworpen. Het zou belangrijk zijn deze geschriften te onderzoeken op hun relevantie voor de these van Urvoy.

³⁵ H.G. Kippenberg, 'Religions and Violent Actions' in: Thomas Scheffler red., *Religion between violence and reconciliation* (Beiroet en Würzburg 2002) 301-318; idem: 'Aktuelle religiöse Gewalt aus handlungstheoretischer Perspektive. Frobenius-Vorlesung 2002', *Paideuma. Mitteilungen zur Kulturkunde* 49 (2003) 31-59; J. Bowen, *Religions in practice. An approach to the anthropology of religion* (Boston etc. 2005) 235-248.

³⁶ De Egyptoloog en godsdienstwetenschapper Jan Assmann heeft de invloed van het monotheïsme op de absoluteheid van religieuze claims en het verband met intolerantie duidelijk gemaakt, zie bijvoorbeeld J. Assmann, *Die Mosaïsche Entscheidung oder der Preis des Monotheismus* (Wenen 2003).

behoud van het territorium tegen de aanvallen van de Spanjaarden en Portugezen.

De doctrine die het ‘mahdisme’ of ‘messianisme’ genoemd kan worden gaat echter niet uit van een duurzame toestand, maar van het naderende einde van de wereld en de definitieve scheiding tussen goede en kwade krachten die in het licht van dit einde tot stand komt. De *djibād* die de *mahdī* uitroept heeft hierdoor een ander, radicaler karakter dan de ‘reguliere’, klassieke, *djibād*. Dit geldt ook voor het hieruit voortvloeiende geweld.³⁷

Djibād betekende in deze periode echter niet alleen gewapende strijd. Naast de fysieke *djibād* kunnen we ook spirituele vormen van *djibād* onderscheiden. Ik geef twee voorbeelden. Al-Hadjarī, die als tolk en privé-secretaris aan het hof van Zaydān werkzaam was, vertelt in zijn autobiografische polemieek getiteld ‘Het boek van hem die de godsdienst overwinnend verdedigt tegen de Ongelovigen’ dat rechter Al-Suktānī hem in Marrakesh had gezegd dat het weerleggen van de onwaarheden van de ongelovigen terzake van de godsdiensten onderdeel van de *djibād* uitmaakt.³⁸ Het geheel van Al-Hadjarī’s activiteiten wijst echter in het geheel niet op een man met een felle en onverzoenlijke aard. Tijdens zijn reizen die hem onder andere naar Frankrijk en Nederland brachten, voerde hij allerlei discussies met vooraanstaande politici en geleerden die in een goede sfeer verliepen. Naast godsdienst speelde ook wetenschap daarin een grote rol. Maar we stuiten ook op zijn vertaling van een Spaans militair traktaat in het Arabisch. In het voorwoord bij dit geschrift wijst hij, onder verwijzing naar teksten uit de Traditieliteratuur en de Koran, op het grote belang van de *djibād*, mede in het licht van het zich steeds meer aftekenende militaire overwicht van de Europeanen.³⁹

Interessant is dat in de Marokkaanse traditie ook in het kader van diplomatiek verkeer religieuze polemieken werden geschreven. Hiervan geef ik twee voorbeelden. Het eerste betreft een polemisch werk tegen het

---

³⁷ Zie voor de klassieke doctrine en moderne gezichtspunten ten aanzien van de gewelddadige aspecten van het optreden van de messias in de islam de schitterende studie van Y. Friedmann, *Prophecy continuous. Aspects of Ahmadi religious thought and medieval background* (Berkeley, Los Angeles, London 1989).

³⁸ Al-Hadjarī, *Kitāb Nāsir al-dīn*, 189 (Arabische tekst), 245 (vertaling).

³⁹ Zie L.P. Harvey, ‘The Morisco who was Muley Zaidan’s Spanish interpreter. Ahmad bnu Qasim ibn al-faqih Qasim ibn al-shaikh al-Hajari al-Andalusi, alias Ehmed ben Caçim Bejarano hijo de Ehmed Hijo de Alfaqih Caçim hijo del Saih el-Hhachari Andaluz’, *Miscelánea de Estudios Arabes y Hebráicos* VIII, fasc. 1 (1959) 67-97.

christendom geschreven door de aan het Saʿdiedenhof werkzame arts Al-Ghassanī.⁴⁰ Een tweede voorbeeld betreft een polemiëk die werd geschreven na de sluiting van het verdrag tussen Marokko en de Republiek in december 1610. Bij die gelegenheid vond een banket in Den Haag plaats. Hierbij zaten van Nederlandse zijde onder andere stadhouder Maurits van Nassau (1567-1625) en zijn zwager Emanuel van Portugal (1568-1638) aan, en van Marokkaanse kant de Marokkaanse ambassadeur, een bekeerling tot de islam genaamd Ahmad b. ʿAbd Allāh al-Haytī.⁴¹ Tijdens het banket informeerde Maurits naar de islamitische visie op Jezus. De ambassadeur, Ahmad b. ʿAbd Allāh, weigerde beleefd om onmiddellijk zijn visie te geven, maar stelde wel een antwoord in het vooruitzicht. Dit antwoord kreeg de vorm van een anti-christelijke polemiëk gericht aan Maurits, die oorspronkelijk werd geschreven in het Spaans, en die later verschillende malen in het Latijn gedrukt zou worden!⁴²

Toch vond er in deze periode veel geweld plaats dat zich oppervlakkig gezien aandient als religieus geweld, maar in feite geweld is dat voortvloeit uit primair politieke, militaire en materiële motieven. Een interessant voorbeeld hiervan biedt, ter afsluiting, het volgende. Het verdrag van december 1610 maakte het de Republiek mogelijk om de kaapvaart tegen de Spanjaarden en Portugezen officieus voort te zetten. Dit was onder de clausules van het twaalfjarig bestand met Spanje officieel immers niet toegestaan. Zo rustte men vanuit Nederlandse havens verschillende malen oorlogsbodems uit die onder Saʿdiedische vlag, maar voorzien van een grotendeels Nederlandse bemanning, ter kaapvaart gingen. Dit gebeurde met toestemming van Zaydān, die de kapiteins voorzag van kaperbrieven. In 1614 nam ook zijn agent, Samuel Pallache, in een verantwoordelijke positie aan een dergelijke expeditie deel. Gewoonlijk verkocht men waarschijnlijk de buit in Salé en sluisde de verdiensten naar de rechthebbende partijen (waaronder Zaydān) in Marokko en de Republiek. Tijdens deze reis liep dit mis. Het flottielje maakte bij de Azoren een Portugees schip buit. Bij de schermutselingen viel ook een dode. Vervolgens stuitte men op een Spaanse vloot voor de Marokkaanse kust, waarna de wijk

---

⁴⁰ De titel van dit verloren gegane geschrift luidde *Mughnī al-tabīb ʿan kutub aʿdā al-habīb* ('het verrijkende [boek] van de arts tegen de geschriften van de tegenstanders van de Geliefde [van God – i.e. Mohammed]'). Zie over de auteur: Ahmad Al-Maqqarī, *Ramdāt al-ʿas al-ʿatira al-anfās fī dhikr man laqaytuhū min aʿlam al-badratayn Marrākush wa Fās*, Ibn Mansūr red. (derde druk; Rabat 1983/1403) 217.

⁴¹ Voor het banket en de polemiëk zie: Wiegiers, 'The Andalusī heritage in the Maghrib', 124.

⁴² Wiegiers, 'The Andalusī heritage in the Maghrib', 121vv.

genomen werd naar de Republiek. In een vliegende storm belandden de schepen echter in de buurt van Plymouth op de Engelse kust, waar de Marokkaanse agent, Samuel Pallache, werd gearresteerd op instigatie van de Spaanse ambassadeur in Londen, de graaf van Gondomar. Pallache kwam na enige tijd weer vrij, maar leed enorme schade en stierf enkele jaren later in Den Haag. Hoewel niet principieel uitgesloten kan worden dat een dergelijke expeditie zou kunnen zijn gezien als een onderdeel van de *djibād* (hierbij kan de hulp van niet-moslims gebruik gemaakt worden), ligt het meer voor de hand dat dergelijke operaties in een andere categorie van geweld horen.⁴³

Conclusie

De plotselinge dood van de machtige sultan Ahmad al-Mansūr in 1603 veroorzaakte grote verdeeldheid in Marokko. Verzwakking van het centrale gezag was het gevolg. Interne factoren, de naakte strijd om de macht, maar ook de externe, militaire pressie van de Spanjaarden en Portugezen speelden hierbij een grote rol. De roep om ernst te maken met de verdedigingsoorlog tegen de Spaanse en Portugese aanwezigheid werd hierdoor steeds luider. In deze strijd zocht en vond sultan Zaydān steun bij Europese bondgenoten, waaronder de Republiek. Aanvankelijk leek hij succes te hebben. Tijdgenoten roemden aanvankelijk, zoals we hebben gezien, zijn capaciteiten. Het voeren van de *djibād* tegen de Spanjaarden functioneerde mobiliserend en legitimerend. De overgave van Larache aan de Spanjaarden door Mawlāy Al-Shaykh bracht de Saʿdieden, inclusief Zaydān, echter volkomen in diskrediet. Bovendien spendeerden de Saʿdieden prinses een groot deel van de tijd aan het bestrijden van de rivalen uit de eigen familie. Zaydāns opposanten beijverden zich om duidelijk te maken dat de Saʿdieden ongeschikt waren om het leiderschap uit te oefenen. De *djibād* nam in deze periode verschillende contouren aan. Naast de fysieke *djibād*, die bovenal het karakter van een verdedigingsoorlog had, was er de spirituele *djibād*. Vastgesteld moet worden dat lang niet alle gewelddadige oorlogshandelingen als *djibād* kunnen worden gekarakteriseerd. Urvoy signaleerde een duidelijke historische tendens in Al-Andalus en de Maghrib waarbij de aarzeling groeide om onder de vlag van de *djibād* de wapens op te

---

⁴³ Zie voor deze episode García-Arenal en Wieggers, *A man of three worlds*, 83-100; vgl. K. Zandvliet, *Maurits. Prins van Oranje* (Amsterdam 2000) 41.

nemen tegen de christelijke expansie. Hoe de verhouding tussen de *djibād* en de ‘wereldlijke’ vormen van strijd en geweld precies in zeventiende-eeuws Marokko lag moet een vraag blijven voor toekomstig onderzoek.